

BACON PÆDAGOGIÁJA.

Verulami Bacon nevével sűrűn találkozunk a pædagogiai elmélet történetének compendiumaiban, a nélkül, hogy tulajdonképen szorosan vett pædagogiai nyilatkozatainak köszönné ez előkelő helyét. Inkább csak amaz általános tudománytörténeti szereplése, melylyel a nagy angol kanczellárnak, mint az újabb természettudományi és empiristikus æra megalapítójának nevét par excellence össze szokták kapcsolni, az juttat neki oly nagy tért a pædagogiai eszmék fejlődésmenetének közönséges leírásában is.

A pædagogia — úgy látszik — e feldolgozói kezében azzal tetszeleg, hogy a honnan az angol philosophia, a honnan az egész újabb természettudományi gondolkodás, ő is onnan datálja keletkezését, ő is onnan számítja újabb alakulását, hogy ugyanazt a Baconot, kit egy Locke, egy Newton elődjének szoktak tekinteni, Comenius mesterének is tekinti. S így még nagyobb pædagogia-történeti munkákban is a Baconnal foglalkozó fejezetek alig tartalmaznak egyebet, mint bizonyos általános természetű fejtegetéseket Bacon hatalmas befolyásáról az újabb empiristikus, természettudományi, realistikus, inductiv stb. gondolkodás megindítására és ennek közvetett hatásáról a pædagiára is, mely nyomban utána és azóta mai napig is a maga körében figyelmessé lesz a tapasztalatra, a természetre, a realiákra, a szemléltetésre, az inductióra, mint az oktatás legfontosabb forrásaira és eszközeire. Baconnak specialis pædagogiai érdekű megjegyzései közül alig hoznak fel mást, mint ismeretes dicsérő észrevételeit a jezsuiták iskoláiról általában és az ezekben divó szini előadásokról. S így mindekét körülmény-nél fogva, egyrészt, hogy Bacon általános tudományos működését oly nagy túlzással a specialis pædagogiai térre viszik át, másrészt, hogy szorosán vett pædagogiai nézetnyilvánulásait nem méltatják kellő figyelemre: — többnyire kissé hamis világításban jelenik meg Bacon-nak a pædagiához való viszonya.

Bacon ugyanis munkáinak számos helyén, itt-ott némileg rendszeresebb alakban is, nyilatkozik pædagogiai kérdésekről, és vannak idevágó kijelentései között olyanok is, melyek Comeniussal együtt való hagyományos szerepeltetésével ellenkeznek, sőt ellenkeznek ama közönséges felfogással is, mely egyenesen Baconban akarja látni egy újabb pædagogiai æra megalapítóját, a ki a természet kutatásává, szemléletévé akarja alakítani az oktatást.

E nagyobbára szétszórt, a nevelés minden ágára, a tanításra, az oktatás intézésére és fegyelmezésre egyaránt kiterjedő megjegyzései között azonban egy sincs, mely mély pszichologiai belátásról ne tanuskodnék, sőt vannak közöttük olyanok is, melyek formulázásuk által a legnagyobb mértékben meglephetnek bennünket és bizonyos genialis anticipatiók benyomását tehetik ránk.

Azt hiszem, nem végzek felesleges dolgot, ha e nagy elme pædagogiai nyilatkozataira, melyekkel még citatumok alakjában is nagy ritkán találkozunk az — egyébiránt idézgetni nagyon is szerető — pædagogiai elméleti könyvekben, felhívom a figyelmet és kissé behatóbb módon ismertetem őket.

Minden a dolgozatom cziméből eredhető félreértés elkerülése végett hangsúlyoznom kell, hogy csakis ezen közvetlenül pædagogiai nyilatkozatokat akarom bemutatni, és korántsem szándékom elemezni azon sűrűen — véleményem szerint nagy túlzással — emlegetett impulsusokat, melyeket Bacon állítólag az egész emberség gondolkodásának és így közvetve a pædagogus gondolkodásának is adott, és ama vonatkozásokat sem akarom részletesebben vizsgálni, melyek egyfelől közte, másfelől Locke, Comenius, vagy mint némelyek emlegetik, még a 18. század iskolareformatorai között esetleg kimutathatók volnának.

E pædagogiai nyilatkozatok első sorban a «De dignitate et augmentis scientiarum» című munka különböző helyein található, valamint némely essay-ében. Hogy e megjegyzéseket a kellő módon áttekinthessük, bizonyos kategoriák szerint igyekezem őket előadni. Mindenekelőtt tárgyalom Bacon felfogását a pædagogia állásáról a tudományok összeségében, azután áttérek az egyes részleteket illető megjegyzések összeállítására.

* * *

Midőn hozzáfogunk, hogy megállapítsuk Bacon pædagogiai útmutatásainak helyét azon tudománytotalitáson belül, melyet a

«De dignitate et augmentis scientiarum» című könyvében körvonalozott, mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a mit Bacon *pædagogianak* nevez, az a ma *pædagogia* néven egybefoglalt disciplinának csak egy része, t. i. az *oktatás*, sőt specialiter a *gyermekoktatás* tana. E «*pædagogia*»-nak, mint azonnal látni fogjuk, igen sajtószerű helyet juttat Bacon az általa megállapított tudomány-encyclopædiában. Ha azonban a *pædagogia* nevet mai értelmében használjuk, kiterjesztve azt egyrészt a felsőbb oktatásra, egészen a tudós nevelésig, másfelől az erkölcsi nevelés, a fegyelmezés feladataira, és beléhelyezve végül a nevelő intézmények szervezésére vonatkozó kérdéseket is: — akkor Baconban jóval túl kell mennünk azon, a mit ő *pædagogia* címen összeállít, és különböző más címek és kategoriák alatt még igen sok oly kérdésre fogunk felvilágosítást nyerni, melyeket a mai terminologia értelmében *pædagogiai* kérdéseknek szoktunk tekinteni.

Nézzük mindenekelőtt, minő helyre teszi Bacon azt a tanulmányt, melyet ő maga *pædagogianak* nevez. E *pædagogia* nála egyik függeléke (appendix) a traditív disciplinának, vagyis a közlés, illetőleg előadás művészetére (ars traditiva) vonatkozó tanulmányoknak, melyeknek Bacon egy egész könyvet (VI.) szentel, kilencz könyvre oszló főmunkájában.¹

E VI. könyvben tárgyalja mindazon tanulmányokat, melyek a nyelv útján történő közlésre, tehát az irodalmi, valamint a szóbeli előadásra vonatkoznak, és a melyek szerinte e három csoportra oszlanak: 1. *doctrina de organo sermonum* (a közlés eszközeiről, azaz magáról a nyelvről és az írásjelekről szóló tudományok, a melyeknek légelőkelőbbike a grammatika); 2. *doctrina circa methodum sermonis* (az előadás és különösen a tudományos közlés módszereiről szóló tan); 3. *de illustratione sermonis* (az előadás szépítésére, külső hatásosságának előidézésére vonatkozó tanulmányok, a rhetorika stb.).

Ezen *ars traditivának* két függeléke van: a *pædagogia* és a *critica*. Mielőtt e függelékeket, különösen a *pædagiát*, szemügyre vennők, nem lesz egészen felesleges, ha ezt az egész *ars traditivát*, a mint Bacon az általa construált tudományépület egyik részévé teszi, közelebbről megtekintjük.

¹ L. «De dignitate et augmentis Scientiarum sive Instaurationis magnæ Pars Prima» liber VI. — Francisci Baconi opera omnia Francofurti, 1665. p. 143—186.

Az ars traditiva a logikai tanulmányoknak egyik ága, melyek Baconnál négyfélék, úgymint a *feltalálásra*, az *ítélésre*, a *megtartásra* és a *közlésre* vonatkozó. A közlésre, a traditióra vonatkozó tudományoknak tehát ezek szerint az a feladatuk jut, hogy megállapítsák, miképen lehet azt legczélszerűbben és leghathatósabbán kinyilatkoztatni, közölni, átadni, a mit az emberek elméje feltalált és felfedezett, a mit ítélőképességük kigondolt és combinált, és emlékezetük összegyűjtött és felhalmozott. Ez ars traditivának fentebb felsorolt három csoportja közül a középsőnek, a «doctrina circa methodum sermonis» címűnek különösen az a hivatása, miként már jeleztük, hogy megvilágítsa azon utat-módot, a melyen bizonyos tartalmat a közlésre fel kell dolgozni, hogy ez a lehető legtermékenyebb legyen, vagyis e doctrina hivatása, hogy egy igazi előadóbölcséséget (*prudencia traditiva*) teremtsen. E *prudencia traditiva* felőleli általában a szóbeli és irodalmi előadás, és különösen a tudományos ismeretek közlésének, terjesztésének és előbbrevitelének *methodusait*. Mondanunk sem kell, hogy miután a tudományos ismeretek közlése nem más, mint a *pædagogia* egyik feladatának, az oktatásnak, általánosítása, a Bacontól a *methodusokra* vonatkozólag tett észrevételek között van igen sok olyan is, mely specialiter *pædagogiai* érdekű, és különösen a felsőbb oktatás, a szorosán vett tudósképzésre és a tudományos kézikönyvek írására nézve több becses intést találunk e helyt: a «doctrina circa methodum sermonis» című fejtegetésekben.

A mi már most a tulajdonképi *baconi «pædagogia»*-t illeti, mely a *criticával* együtt az ars traditivának függelékét teszi, ez a következőképen illeszkedik a többi traditiv tanulmányszakokhoz.

Az ismert közlés első sorban könyvek, azaz irodalom útján történik, és így a már megírt könyveknek az utókorra pontos átadása foglalkoztatja az egyik függelék tudományt, a «*criticát*», vagy mint ma mondanók, a *philológiát*. A könyvek tartalmának pontos átadásával, vagyis a *philologus apparatusal* történő könyvkiadással szemben áll másfelől a könyvek pontos átvétele vagyis kellő olvasása. Ez olvasást vagy egyedül végzik az emberek (a felnőttek) vagy tanító segélyével (a gyermekek). Ez utóbbi czélt, a könyveknek tanító segélyével való olvasását, szolgálja a *pædagogia*.

Látjuk tehát, hogy Baconnál a *pædagogia* nem más, mint az a tudomány, mely módokat keres arra, mikép lehet az irodalmilag letett ismereteket a gyermekekkel legczélszerűbben átvétetni.

A gyermekoktatás tehát — úgy látszik — Baconnál nem más, mint a könyvekben letett ismeretek helyes átadása.

Már e helyt rá kell mutatnunk e körülménynek, a paedagogia tudományos feladata és állása e formulázásának, rendkívül jellemző voltára. Érdekes már mindenekelőtt maga a «tradtív» terminusnak alkalmazása a paedagogiára. Korántsem akarunk Bacon e kifejezőmódjába többlet beleinterpretálni, mint a mennyi benne van, de mindenesetre jól esik e szóban «tradtív» mintegy csiráját látni egy későbbi, még ma sem kellően kifejtett és még kevésbé felhasznált definíciónak a nevelés céljáról. E meghatározás, melyre itt czélozunk, ugyanis az, mely szerint az egész nevelés feladata nem más, mint valamely generatio egész szellemi, azaz intellectuális és moralis tartalmának, illetőleg e tartalom örökbecsű alkotórészeinek átadása a következő generatio kezébe. A nevelés feladatának ilyen felfogása mellett a paedagogia legelső és legsürgősebb feladata megállapítani azon elemeket, melyeket valamely generatio át kell hogy adjon a következőnek a maga szellemi tartalmából, ama tartalomból, mely az emberiség hosszú multjából reászállott hagyományoknak és ehhez képest mindig kicsiny saját szerzeményének az összege. Nem akarunk itt a paedagogia alapfogalmainak ilyen felfogásába behatóbban bocsátkozni, és csak per tangentem akartunk rámutatni a nevelés feladatának ily formulázására, mint a jövődöbeli tudományos paedagogia egyik, tán egyetlen elörelátható kiindulási pontjára, mely neki külön elzárt tudományos létet adhat, és evvel kapcsolatban arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a nevelés tudományát kapcsolatban a traditíóval, bár ezt szűkebb értelemben véve, már Bacon emlegette.

De nemcsak mint egy későbbi, némileg még csak a jövődöben fölépítendő alapgondolat csirája érdekes az a körülmény, hogy Bacon a traditív disciplinák közé sorozza a paedagogiát, hanem fontos azon viszony kellő méltatására is, melyben Baconnak az oktatásról való felfogása áll a sokat emlegetett természetszemléleti tanításhoz, s melyet közönségesen oly nagyon szeretnek Bacontól keltezni. Ily természetszemlélés, a természet adott concretumainak kutatására irányított oktatás, egyenes ellentéte a Bacontól emlegetett könyvtraditíónak, vagy legalább is nagyon különböző tőle. Kétséget sem szenved az a tény, — vagy legalább is nincs idevágó nyilatkozat, mely az ellenkezőre mutatna, — hogy Bacon a gyermekoktatás tárgyának csak az emberiség kész műveltségének, sőt

mondhatjuk, irodalmilag felhalmozott műveltségkészletének átadását tekinti. E tekintetben Bacon is még egészen a nagy részben általa eltemetett régi kor, a scholastikus kor embere, csakhogy, mint későbbben látni fogjuk, olyan scholasticismus embere, mely már átment a renaissance-on, át az irodalmi műveltség forrásaihoz visszatért humanismuson. Könyvek útján való oktatást gondol csak, mint akár a scholastikus kor embere, de e könyvek minőségére nézve — mint látni fogjuk — olyan igényei vannak, melyeket bátran magáévá tehet a modern pädagogus is.

Félreértés elhárítása végett meg kell jegyeznünk, hogy midőn Baconról constataljuk, hogy gyermekoktatás alatt csak könyvek útján való tanítást gondolhatott, korántsem akarjuk tagadni, hogy Bacon nagy természettudományi érdeklődése és a tőle eredő impulzusok a természet közvetlen kutatására nem érvényesítették volna hatásukat a 17-edik századtól kezdve napjainkig mindinkább tért követelő természettudományi és technologiai oktatás fejlődésére. Csak azt akartuk állítani, hogy e hatás csak közvetett lehetett: szorosan vett pädagogiai nyilatkozataiban csak irodalmilag depónált ismeretek átadásáról tud Bacon.

Miként már fentebb jeleztük, nemcsak ez «ars traditiva», illetőleg a függeléke gyanánt megjelenő «pädagogia» czíme alatt találunk pädagogiai érdekű nyilatkozatokat, hanem több más helyen, különféle czímek alatt is. Így tartalmaz az ethica, mint főcsoport alá tartozó «cultura vagy georgica animi»,¹ sok fegyelmezésre való utasítást; a tudományok méltóságát hirdető apologetikus részletek,² melyeket Bacon királyához intéz, sok kivánságot foglalnak magukban az iskolák és hasonlóczélú intézetek állítására nézve, az essayok egyike-másika, itt-ott egy-egy aphorisma is sok mindenféle észrevételt rejt magában, mely — a pädagogia mai felfogása és felosztása értelmében — majd eme, majd ama fejezetébe vág a nevelés tudományának. Ép ez elszórt megjegyzések összeállítása, mai pädagogiai kategoriák szerinti elrendezése, s így legalább bizonyos külső egységbe foglalása e dolgozat feladata, így mindenekelött összeállítjuk a *gyermekoktatásra* vonatkozó útmutatásokat, kiegészítve őket a *felsőbb oktatásra* és a nevelő czállal

¹ L. «De dign. et augm. Scient.» VII. könyv, III. fejez. — Opera omnia, 1665. p. 197—204.

² «De dignitate» etc. II. könyv, bevezetés «Ad regem suum», p. 38.

történő *utazásra* vonatkozó észrevételekkel, azután előadjuk a szó szoros értelmében vett *erkölcsi nevelésre* vagyis *a fegyelmezésre* vonatkozó megjegyzéseket, és végül ismertetjük Baconnak az *oktatás külön szervezésére, az iskolák, akadémiák stb. felállítására* irányuló kívánságait.

* * *

A mi első sorban az *oktatásra* vonatkozó észrevételeket illeti, ezeknek legnagyobb részét természetesen a «pædagogia»¹ címe alatt találhatjuk, némelyeket az iskolák szervezésére vonatkozó részekben,² továbbá a «tanulmányokról» szóló essayben³ és némely más helyen is.

Általánosan ismert az a mondás, melylyel Bacon az ő «pædagogia»-jára vonatkozó fejtegetéseit bevezeti. «A mi a pædagogiat illeti, — úgymond, miután a pædagogiat és a criticát az ars traditiva-függelékeinek mutatta be, — röviden csak annyit kellene mondanom: *kérdezd meg a jezsuiták iskoláit; jobbat, mint a mi itt létezik, úgysem találni*». E kijelentése daczára mégis — szokása szerint — figyelmeztet egyik-másik közönségesen nem eléggé tekintetbe vett dologra. Még rátérünk a jezsuiták iskoláiról nyilvánított e nagy dicséretre, midőn Baconnak az oktatás szervezésére vonatkozó nézeteit ismertetjük.

Bacon sajátképen didaktikai útmutatásainak élén egy rendkívül jellemző kijelentés áll, melyre, nagy fontossága daczára, mind-egyeddig nem vetettek eléggé ügyet, t. i. azon tétel, hogy *kerülni kell minden compendiumot és compendium-tanulásból eredő idétlen tudákosságot*, mely csak bizonyos éretlen bátorságot ad az elmének és nagy előmenetelt inkább csak fitogtat, mint valósággal tesz. Nem hangsúlyozhatjuk eléggé e tétel érdekességét, mely oly kirívó ellentétbe helyezi Bacont ép azon pædagogussal, kit a történeti kézikönyvek oly nagyon szeretnek Bacon örökösének feltüntetni, t. i. Comeniussal. Mennyivel magasabban áll erre nézve Bacon Comeniusnál, ki mindig és mindenütt compendiumokat ajánl és készít,

¹ L. Baconi Opera omnia Francofurti, 1665. p. 183.

² Opera omnia. 1665. p. 38—42. «De dign. et augm. Scient.» II. k.

³ Essays, moral, economical and political by Francis Bacon. — London, 1813. p. 217. — «Of Studies.» — Ugyanez latin fordításban a fent idézett Opera omnia p. 1222. «De studiis et lectione librorum» cz.

és kinek oly nagy része van a kifogyhatatlan compendium- és excerptumgyártás kezdeményezésében, mely egész mai napig oly nagy mértékben folyik — többnyire az igazi, a forrásokhoz visszamenő művelés nagy kárára.

E tétellel «*caveatur a compendiis*» visszanyúl Bacon ama nagy, az emberiség szellemét végtelenül megtermékenyítő mozgalomba, melynek ő is még varázshatalma alatt áll, t. i. a renaissanceba, melynek nagy műveltségteremtő hatása ép annak köszönhető, hogy visszavezette az emberiséget a tudás, költészet és közvetve a vallás terén is az ősforrásokhoz. Jól esik e szót «*caveatur a compendiis*» még mai nap is odakiáltani akárhány nevelőnek, iskolának és tankönyvirónak! Rhetorikai, poétikai és irodalomtörténeti compendiumok helyett irodalmat, nyelvtani compendiumok helyett nyelvet, történeti compendiumok helyett történetirókat és történeti okiratokat s így tovább!

Az eredeti könyvek helyett ne adjunk, ha csak lehet, — mondja továbbá más helyen¹ Bacon — belőlük készült extractumokat, mert a destillált könyvek épúgy, mint a destillált víz, unalmas, fásult ízűek.

Egy további fontos megjegyzése Baconnak, mely némileg szintén ellenkezik a «*Didactica Magna*» írójának nézetével, az, midőn azt mondja,² hogy a tanításban is, a begyakorlásban is *nemcsak*, mint rendesen szokták, *a könnyebbről a nehezebbre kell haladni, hanem akárháányszor szabad a nehezebből a könnyebbre is átmenni*. Azt az eljárást, midőn a könnyebb dolgokon kezdjük a tanítást és fokonként a nehezebbekre térünk át, ahhoz hasonlítja Bacon, midőn tömlőkkel kezdünk úszni, melyek felemelnek; az utóbbit pedig, ha ugyanis a nehéz dolgok elsajátítása után mintegy végig öntjük őket a könnyű dolgok árjával, ahhoz, midőn tánczolni tanulunk nehéz csizmával, mely lehúz. Bajos általánosságban megmondani, — jegyzi meg Bacon, — hogy minő arányban kell e két módszert egymással elegyíteni, hogy a tehetségeket kellően fejleszszük.

Nagy körültekintést ajánl Bacon arra nézve, hogy minő tanulmányokkal foglalkoztassuk leginkább a különböző elméket.³ Az

¹ Essays p. 218.

² Opera omnia p. 183.

³ Opera omnia p. 183 és Essays p. 119.

elmék természetét kipuhatolni oly feladat, melynek megoldására első sorban köteles a nevelő. A növendék szellemi természete és a számára kiszemelendő főtanulmányok közti viszonyra nézve nagyon érdekes, a közkeletű felfogással homlokegyenest ellenkező véleményt nyilvánít Bacon. Szerinte *a tanulmányok arra valók, hogy bennök bizonyos ellenszereket, vagy legalább is orvosszereket találjunk az elmék bizonyos gyengeségei vagy fogyatékoságai ellen.* A kinek pl. olyan az elméleti természete, hogy könnyen elragadtatik és nem tud kellő időig egy tárgyon csüggni, annak majd orvosszerül szolgál a matematika, a mely tanulmány természetével velejár az, hogy ha az elme kalandozni kezd, a bizonyítást újból elülről kell kezdeni. A ki nem eléggé ügyes a distinguálásban vagy különbségek felismerésében, az foglalkozzék scholasticával (ma azt mondanók helyette: logikával); a ki nem tud előforduló eseteket kellően megnevezni és megvilágítani, az foglalkozzék jogi casuisticával stb. Ez utasítás nemcsak olyan odavetett elmés megjegyzés, hanem igazán nagyon hasznavehető, az egyéni nevelésre nézve igen fontos tanács, mely némileg csak specialis alkalmazása Bacon egyik, alább említendő általánosabb tételének, mely szerint a lelket minden tekintetben ép annak ellenkezőjére kell hajtani, mint a mire magától hajlandó. A ki természeténél fogva nem hajlandó az erős, pontos, következetes gondolkodásra, azt első sorban ép erre kell szorítani; a ki nem szereti a finom distinctiókat, azt épen rá kell szorítani a szórszálhasogatásra stb.; tehát — s ebben ellenkezik Bacon véleménye a mindennapi felfogással — nem azt kell művelni, a *mihez az elme tehetséget mutat, hanem azt, a mihez látzólag legkevesebb a tehetsége.* Sajátságos kezelése ez az egyéni természetnek, de mennyivel pædagogikusabb, mint bizonyos individualis előnyöknek «egyoldalú púpokká» való kiművelése. De evvel Bacon korántsem zárja ki azt, hogy a tanuló elméjének legyen a maga szabadsága is, hogy bizonyos dolgokkal, melyek iránt nagy hajlandóságot mutat, némileg soron kívül, azaz a rendes tanítás keretén kívül ne foglalkozzék.

Nagyon érdekesek továbbá Bacon megjegyzései bizonyos tanulmányoknak a nevelés erkölcsi céljához vagy másfelől a növendék életkorához való viszonyára nézve.

Bacon sem ment azon balvéleménytől, mely Platontól kezdve egészen napjainkig kísért, de melyet különösen a patrista és későbbben a reformatio idejébeli irodalom tesz szóvá, attól t. i., hogy a

költészet, mint olyan, nagyobbára erkölcsrontó hatással van,¹ hogy — miként az egyházatyja mondja — «pöesis est vinum dæmonum», hogy erkölcsi kísértésekkel jár, ártalmas vágyakat és balvéleményeket szül stb. Bacon nem volna kora gyermeke, ha gondolkodásába itt-ott nem vegyülne bele a protestans puritanismus egy-egy vonása.

Sokkal fontosabb azon állítása, hogy az ethikai, politikai, de a logikai és rhetorikai studiumokba is rendszeren idő előtt vezetik be a tanulókat. A mi az ethikai tanulmányokat illeti, ezúttal nem röstel Bacon a töle másutt annyiszor méltatlanul kicsinyített Aristotelesre is hivatkozni,² a ki azt mondja, hogy «az ifjak nem eléggé érettek arra, hogy a moralis philosophia hallgatói legyenek». Annak okát, hogy az «abeunt studia in mores» mondás nem bizonyul eléggé igaznak, hogy az a rendkívül sok, jelesnél-jelesebb erkölcsi elmélkedés, melylyel minden kor irodalma bővelkedik, oly kevés hatással van a tényleges erkölcsi állapotok javítására: — mindenekelőtt abban látja³ Bacon, hogy az ilyen erkölcsi tartalmú könyveket csak igen ritkán olvassák érett korú és elméjű emberek, hanem nagyobbára csak gyermekek és iskolásfiúk.

Még kevésbbé tartja alkalmasnak⁴ Bacon a gyermekifjút politikai tanulmányokra, melyeknél bizonyos diplomatiái nevelésre gondol, és erre nézve is különösen híres kortársára, Macchiavellire, kinek veszedelmes tanításaitól méltán félti az erkölcsben és vallásban még eléggé meg nem szilárdult lelkeket.

A logikáról és rhetorikáról, mely tudvalevőleg Bacon idejében fontos alkotórészt tette már a korai tanításnak is, szintén megjegyzi,⁵ hogy tulajdonképen érettebb korba való tanulmányok, nemcsak azért, mert igazán a legnehezebb, legmélyebb tanulmányok közé valók, hanem azért is, mert gondolatanyag elrendezésével és gondolatok kifejezésmódjának helyesbítésével és ékesítésével csak akkor volna szabad foglalkozni, ha már van bizonyos anyagkészlet, melyről gondolkodni, és a melyről nyilatkozni lehet. A korai logikai és rhetorikai tanulmányok csak üres sophismák és gyermekes gyakorlatokra vezetnek, melyekben kevés a köszönet.

¹ L. Opera omnia p. 201—202.

² I. h.

³ I. h.

⁴ I. h.

⁵ Opera omnia p. 41.

Sok megfontolni való van e megjegyzésben még a mi jelenkori iskoláinkra nézve is, hol a gyermekeket akárhányszor kényszerítik, hogy oly dolgokról «gondolkodjanak» és írjanak, azaz üres, czifra mondatokat tákoljanak össze, melyekre nézve a szükséges «materies vel copia rerum» egyáltalában hiányzik náluk, s így legfeljebb azt a haszontalan dolgot tanulják meg, hogy mikép kell a hiányzó «copia rerum»-ot egy üres, fecsegő «copia verborum»-mal pótolni.

Igen megszívelendő intéssel szolgál¹ továbbá Bacon a *gyakorlatok* adására nézve. Elismeri a begyakorlás nagy fontosságát a tanításra nézve, de figyelmeztet arra, a mit szerinte nem vesznek eléggé tekintetbe, t. i. hogy a *gyakorlatok adását nemcsak lehetőleg folytatni, hanem okkal-móddal megszakítani is szükséges*. Igaz, ugyanis, jegyzi meg Bacon, a mit már Cicero is mond erre nézve, hogy t. i. a *gyakorlatokkal nemcsak a képességeket gyakoroltatjuk be, hanem a hibákat is*. Azért kívánatosabb, hogy időről-időre megszakítsuk a gyakorlatokat és későbbben újból felvegyük, mintsem, hogy egyfolytában üzzük és sürgessük őket.

Ha még felemlítjük Baconnak ismeretes megjegyzését² a (szintén a jezsuitáknál dívott) iskolai szini előadásokról, melyeket mind az emlékezet erősítése, mind a kellő hangsúly és hanghordozás elsajátítása, az arcjáték és gestusok finomítása, bizonyos önérték támasztása és végül a nyilvánossághoz való szoktatás kedvéért melegen ajánl, ekkor — azt hisszük — körülbelől mindent összeállítottunk, a mit Baconnál specialiter a gyermekoktatásra nézve találunk. Mennyiségre nézve kevés az egész, mindössze csak néhány odavetett megjegyzés, de valamennyi még ma is nagy figyelemre méltó és értékesíthető. Kár, végtelen nagy kár, hogy ép e megjegyzések — úgy látszik — alig voltak hatással a közvetlenül Bacon után jövőkre, jöllehet ez észrevételek egyikében-másikában több nevelésforradalmi csíra rejlik, mint a korszakot alkotó Comenius egész «Didactica Magna»-jában. A hatás e jelentéktelenségének oka tán épen az az aphorismaszerűség, ötletszerűség, melyet Bacon oly nagyra tartott³ és maga is oly nagy szeretettel gyakorolt, de a mely maradandó hatásra nézve mégsem versenyezhet a rendszerességgel, a módszerességgel.

¹ Opera o. p. 188.

² Opera o. p. 184.

³ Az aphorismaszerű előadás előnyeiről szól a «De dignitate» VI. könyvének 2. fejezetében. Opera omnia p. 153.

Arra nézve, hogy minők legyenek azon könyvek, illetőleg azon előadások, melyek bizonyos szakszerű ismeretágra bevezessenek, és különösen azok, melyek bizonyos tudományágaknak újabb művelőket szerezzenek, szóval tehát a tulajdonképi *tudósképzésre* nézve nagyon becses útmutatásokat ad Bacon a «Prudentia traditiva», azaz a közlés methodusának fentebb¹ kiemelt fejtegetése alkalmával.

Bacon mindenekelőtt kétféle módját különbözteti² meg a tudományos közlésnek. Az egyik a methodus magistralis, a másik a methodus initiativa; amaz iskolamesteri, emezt a tudomány belsejébe, tudományos kutatásba bevezető methodusnak lehetne nevezni.

E kétféle methodust aztán a következőképen jellemzi Bacon. A magistralis módszer annak a használatára tanít, a mit közönségesen hisznek, azaz a mi általánosan el van fogadva és ismerve, az iniciativ módszer pedig arra tanít, miképen kell azt, a mi általánosan el van fogadva, újabb vizsgálat alá venni; amaz a tanulók nagy tömegével kívánja közölni a tudományokat, emez csak azokkal, kiket a *tudomány fiainak* (filii scientiarum) lehetne nevezni (azaz a leendő tudósokkal és kutatókkal); amannak csak az a célja, hogy a már létező tudományokkal, úgy a mint már megvannak, élni tanítson, emez pedig a tudományok folytatását és előbbrevitelét célozza. Ez utóbbi közlésmód — úgy találja Bacon — az ő idejéig el volt hagyva és elzárva. Az ő idejéig ugyanis — úgy mond — úgy közölték a tudományokat, mintha tanító és tanuló közös megállapodás szerint csak azon volnának, hogy a tévedések tovább vitessenek és öröklődjenek. A ki tanít, az rendszeren úgy tanít, hogy szavainak a tanulók lehetőleg vakon higgyenek, nem pedig, hogy vizsgálat útján minél jobban meggyőződjenek szavai igazságáról; és a ki tanul, az inkább csak azt akarja, hogy a tanultakra mint tekintélyes forrásokra, példákra hivatkozassék, nem pedig, hogy őt bevezessék a helyes kutatásba, azaz inkább csak azt akarja, hogy *ne kételkedjék*, mintsem azt, hogy *ne tévedjen*. Így aztán a mester csupa hiúságból attól tart, hogy kénytelen lesz tudományának esetleges gyenge oldalait elárulni, a tanuló pedig csupa kényelemből attól, hogy kénytelen lesz próbára tenni erejét.

¹ L. fentebb 59—60. o.

² Opera omnia p. 151.

Ha azonban a vázolt eljárással ellenkezőleg úgy akarjuk tovább adni a tudományt, mint egy befejezendő szöveget, melyen még mindig tovább és tovább kell dolgozni, akkor *oly módon kell azt a tanítvány lelkébe is oltani, mint a mily módon eredetileg hozzá jutottunk.*

Ezt — úgy hiszi Bacon — könnyen meg lehet tenni az inductio útján nyert tudománnyal; de ama mintegy előlegezett és idétlen tudományról, mely az embereknek közönségesen sajátja, alig tudná valaki megmondani, hogy mi úton-módon jutott hozzá. De mégis többé-kevésbé mindenki átvizsgálhatja a maga tudományát, felkutathatja a maga ismeretei keletkezésének nyomdokait és azután igyekezhetik azt úgy átplántálni másnak a lelkébe, mint a hogy az övében keletkezett. A tudományokkal úgy áll a dolog, mint a növényekkel. Ha valamely növényt használni, azaz fogyasztani akarunk, akkor semmi közünk hozzá, hogy mi történik a plánta gyökerével; de ha a növényt más talajba akarjuk ültetni, akkor sokkal biztosabb, ha gyökereit használjuk e célra, mint törzséről vett oltóágakat. A közönségesen dívó tudományközlés is inkább csak (bár magukban véve szép) törzseit használja a tudományoknak gyökereik nélkül, a miért is alkalmasok ugyan az asztalosmesternek (azaz közvetlen használatra), de haszontalanok a kertészre nézve (vagyis az átültetésre és tovább gyümölcsöztetésre). Ha azt kívánjuk, hogy a tudományok tovább fejlődjenek és növekedjenek, akkor ne annyira törzseikkel törődjünk, hanem inkább arra ügyeljünk, hogy gyökereiket, ha lehet még egy kis rátapadt termőfölddel együtt, sértetlenül kihúzzuk a földből.

Némileg hasonló módszerrel legfeljebb csak a matematikusok élnek; máshol nem találja Bacon annak nyomát, hogy e methodust valahol használnák vagy vizsgálatával törődnének és azért az e methodus megállapításáról szóló tanulmányt is *traditio lampadis* vagy *methodus ad filios* (a tudomány fáklyájának átadására, vagy a tudomány fiainak nevelésére való methodus) czimén az újonan megteremtendő tudományok, a desideratumok¹ közé sorozza.

¹ Bacon a tudományok körének vizsgálata közben lépten-nyomon a kutatás oly területeire akad, melyek az ő idejéig művelve nem voltak és így kénytelen e hézagok pótlására új, csak azután művelendő tudomány-szakok megalapítását sürgetni. Ez újonan creálandó tudományokat desideratumoknak nevezi, és rendesen kezdetnek és útbaigazításnak maga is.

Azt hiszem, felesleges dolog volna e világos fejtegetésekhez commentárt is fűzni, és elegendő, ha rámutatunk az itt megpendített gondolatoknak és a fentebb idézett compendiumszerű tanulástól való óvásnak rokonságára. Ép ily könnyű felismerni e gondolatok congenialitását azon inductiv és genetikus természetű módszerekkel, melyeket a modern methodica a nyelv- és természettanítás terén, de lehetőleg egyebütt is alkalmaz.

A közlés methodusára nézve még sok megjegyzést találunk a «Prudentia traditiva» tárgyalásában, de ezek közül még csak egy van olyan, mely szorosabban didaktikai érdekű, és ez az, melyben arra figyelmeztet Bacon, hogy a különböző tudományok más-más előadásmódot kívánnak, és hogy minden egyes tudománynak különleges előadásmódszert is kellene alkalmaznia. Ez is oly kívánság, melyet az újabb időben is folytonosan hangoztattak és kisebb-nagyobb sikerrel teljesítettek is.

Baconnak itt egyébiránt inkább az irodalmi, mint az ex cathedra való közlés lebegett a szeme előtt, mint nagyobbbrészt az ars traditivára vonatkozó megjegyzéseknél, és azért nagyrésztük alig említhető fel egy szűkebb keretű dolgozatban, mely Baconnak csak pædagogiai nézeteit kívánja bemutatni. Hiszen ezt is, a mit ez utolsó pont alatt felemlítettünk, ő maga már nem a pædagogia alá sorozta, mely nála, mint ismételten kiemeltük, csak a gyermekoktatás tanát jelenti, és az irodalmi közlés mellett csak a felsőbb oktatásra, vagy inkább a tudóssá nevelésre gondolhatott az utolsó pontunkban idézett methodikus észrevételek leírásánál.

A felső oktatásra vonatkozólag nem mulaszthatjuk el egy észrevétel megemlítését is, melyet a «De dignitate stb.» VIII. könyvének aphorismái között a jogi oktatásra nézve találni.¹ Bacon megjegyzi itt, hogy a jogi felolvasásokat és a jogot tanulók gyakorlatait oly szellemben kellene vezetni, hogy inkább azt tanulják meg, miképen kell a jogigényeket elfojtani, azaz a pereket megszüntetni, mintsem hogy azt tanulják, miképen kell a pereket támasztani és növelni. Többnyire csak arra tanítják őket, miképen kell a perhez való okokat szaporítani, és ebben keresik elmességük próbáját.

nyujt hozzájuk néhány adalékot. Ily desideratumot körülbelül 50-et jelöl meg a «De dignitate et augmentis Scientiarum» folyamában. Ezeknek összeállítását l. Opera omnia p. 263.

¹ L. 93. aphorisma — Opera omnia p. 255.

Ez már régi baj és már a régiéknél is nagyobb dicsőségszámba ment, ha a pereket szítani, mintha elfojtani tudták. Gondoskodni kellene róla, hogy ez megszűnjék.

Bacon ez elmés megjegyzése inkább csak az ügyvédi gyakorlatnak szólhat, mint a jogelméleti oktatásnak. — —

Hogy az olyan messzetekintő elme, mint Bacon, ki az emberi művelődés egész területét, összes tényezőit fel tudta ölelni éleslátásával, nem feledkezhetett meg az *utazásról*, az *idegen országok látogatásáról*, mint az emberek nevelésének egyik jelentékeny eszközéről, az magától értetődik. Igaz ugyan, hogy az idevágó megjegyzések¹ többnyire minden embernek, azaz minden felnőttnek is szólnak, ki a maga szellemi látókörének tágítása végett idegen földet bejár, de nagy részük egyenesen olyan *ifjakra* vonatkozik, kik nevelésük befejezéseül, mentoruk kíséretében utaznak, és így egyenesen a paedagogia területébe vágnak.

A külföldön való utazás — mondja Bacon — a fiatal emberre nézve a nevelés egyik alkotórésze. Hogy az utazásnak az ifjúra nézve csakugyan meglegyen a kívánt nevelő hatása, mindenekelőtt szükséges, hogy annyira a mennyire értse az illető nemzet nyelvét, melyet felkeres. Továbbá rendkívül ajánlatos, hogy az ifjú nevelője vagy legalább is tapasztalt, megbízható szolga kíséretében utazzék, a ki szintén értse az illető idegen ország nyelvét, és a ki, ha lehetséges, már régebben ott is volt az illető országban, illetőleg vidéken és a ki így útmutatást adhat a reábizottnak arra nézve, hogy mik a megtekintésre méltó nevezetességek az illető helyen, miféle studiumok és tudományok vannak ott leginkább képviselve, minő ismeretségeket kössön stb. Ily kísérő nélkül rendesen hiába utaznak az ifjak és valóságban csak igen keveset látnak meg a külföldből.

Szükséges továbbá, hogy az utazó ifjú utjáról naplót készítsen, még pedig ne csak a véletlenül szemébe tűnő érdekességeket, vagy rendkívüli dolgokat jegyezze fel, hanem ép azt, a mit tervszerűen megnéz, jegyezze fel tervszerűen.

Hogy mit nézzen meg az ifjú utazásai közben, arra nézve is ad Bacon utasításokat, melyeknek olvasása közben soha sem szabad megfeledkeznünk a korról, melyben irattak. E megnézésre

¹ L. Essays p. 78. «Of Travel» és latin fordításban Opera omnia p. 1167. «De peregrinatione in partes externas.»

ajánlatos dolgok között ott vannak mindenekelőtt a fejedelmek udvarai, különösen fogadások alkalmával; a törvényszékek tárgyalásokkor; az egyházi hatóságok; a templomok és kolostorok, a bennök összegyűjtött emlékekkel; a városok falai és erődítményei; öblök és kikötők; régiségek és romok; a nyilvános könyvtárak, iskolák, egyetemek, felolvasások; a hajók és csónakok; paloták, kertek, parkok; fegyvertárak, hajógyárak, közraktárak; árúcsarnokok, katonai gyakorlatok; színházak; múzeumok, ritkasággyűjtemények; végül álarczosbálok, nyilvános ünnepek, lakodalmak, temetések, kivégzések stb. — látjuk, meglehetősen tarka sorozata ez a megtekintésre méltóknak, de e tarkaság is hozzáillik Bacon mindegyikére kiterjedő szelleméhez.

Az utazó — ajánlja továbbá Bacon — ne soká időzzék egy városban, sőt ha lehet, még ugyanazon városban is cserélgesse szállását a különböző városrészek között. Fontosabb ennél és a közönségesen divó eljárással ép ellenkező Baconnak az a tanácsa, hogy az *utazó ifjú lehetőleg távol tartsa magát földijének társaságától* és tőle telhetőleg csak azon helyeket keresse fel, hol az illető idegen nemzet jobb nevelésű tagjaival találkozik.

A külföldről visszajött embernek — így fejezi be Bacon idevágó megjegyzéseit — ne viseletén vagy magatartásán, gestusain stb. nyilatkozzék az, hogy «utazott» ember, hanem gondolkodásának, beszédjének tartalmán. Ne úgy tűnjék fel, mintha felcserélte volna ősi, honi erkölceit az idegenekkel, hanem mintha csak diszitette volna hazai szokásait a külföldön szerzetekkel.

* * *

Az előbbieken körülbelől kimerítettük Bacon észrevételeit a tulajdonképi oktatás, illetőleg az intellectualis nevelésre nézve — igaz ugyan, hogy az utoljára ismertetett «utazás» fejezete némileg az *erkölcsi nevelés* körébe is vág. Nézzük most ez utóbbit, a mint annak egyik-másik kérdése Baconnál megjelenik és tőle megoldást nyer.

Az *erkölcsi nevelés* vagyis *fegyelmezés* elveinek megállapítására is külön, újonan creálandó tudományt jelöl meg, melyet az ethikai tudományok csoportjához soroz, mely tehát szintén a fentemlített desideratumok¹ számát szaporítja. Ez újonan creálandó

¹ L. fentebb 69. o.

tudomány a *georgica animi* (cultura animi, cultura morum), vagyis a lélek, az erkölcsök műveléséről szóló tudomány.¹

Az idevágó kérdések egyébiránt többször foglalkoztatják Bacont és nemcsak említett főmunkájában,² hanem az essay-k egyikében-másikában is visszatér az itt tárgyalt kérdésekre.

A mit Bacon a lélek művelésére, az akarat fegyelmezésére az idézett helyeken mond, az nagyobbára ugyan az önfegyelmezésre, az érett akaratnak önmagára való hatására vonatkozik, és csak igen csekély részben beszél magáról a nevelésről, az educatióról, mely szerinte nem más, mint a kiskortól fogva való szoktatás. De azon elveket is, melyeket Bacon tulajdonképen az önfegyelmezésre nézve ad, csak kissé meg kell változtatnunk és igen becses útmutatásokat nyerünk belőlük a más akaratának fegyelmezésére, vagyis a nevelés feladatára nézve is.

Bacon szokása szerint egyáltalában nem rendszeres módon tárgyalja az idevágó kérdéseket, hanem csak elmés aperçuket mond, melyek mindig az emberi természet mély átértőjére vallanak. Összevissza, minden rendszeres összeállítás kísérlete nélkül is, találjuk itt a legfinomabb észrevételeket az emberi, illetőleg a gyermeki lélek egyéni természetére, jellemére nézve, majd pedig érdekes tanácsokat, hogy miképen figyelhetjük meg és puhatolhatjuk ki legbiztosabban e természet sajátosságait, és mi módon kell a nevelésnek az adott természettel elbánnia, mit kell tennie, mit kerülnie, ha urává akar lenni.

Az emberi természetet — mondja³ Bacon — sokszor el lehet rejteni, néha le is lehet győzni, de sohasem lehet egészen megsemmisíteni. S ha itt-ott úgy látszik a nevelőnek, mint ha már le is győzte, megölte volna a természetet, hamar el ne bizakodjék: a természet néha csak sokáig aludt, mikor mi már meghaltnak hiszszük, és igen hosszú ideig ellehet a tetszőleges halálban, míg adott alkalom ismét életre nem kelti. Ily alkalmaktól kell a már

¹ L. «De dignitate et augm. Scient.» VII. k. III. fej. — Opera omnia p. 197—205.

² Az essayk közül hat van olyan, mely többé-kevésbé a nevelés körébe vág. A már említett «Of Studies» és «Of travel» címűeken kívül ide tartoznak még különösen az «Of custom and education», «Of nature in men» és némileg az «Of partens and children» és «Youth and Age» címűek is.

³ L. Essays p. 171. «Nature in men».

félig legyűrt természetet megóvni, vagy csak igen lassan szoktatni hozzájuk a még mindig visszaeséstől megóvandó lelket.

Az ember természetét legjobban otthon, a családi körben figyelhetjük meg, itt nyilatkozik a legkevesebb affectálással, itt jelenik meg a legmesterkéletlenebbül. Néha a felindulás perczei a legalkalmasabbak e célra, mert az ilyenekben áttöri a természet a rárótt szabályok gátait. Sokszor a szokatlannal, újjal, meglepővel szemben jut legjobban érvényre az emberi természet, mert ekkor elveszti felette való hatalmát a szokás.

Miből ítélhetjük meg legjobban az adott természetet? Valóságos tényekből, nem pedig gondolatokból vagy szavakból. A gondolatok többnyire bizonyos hajlandóságokat követnek; a beszéd pedig a féltett tanokat és véleményeket; csak a tettek azok, melyekben nagyobbára maga az őstermészet nyilatkozik.¹

Minő eszközök állanak rendelkezésünkre e természet idomítására?² Idomíthatjuk-e erőszakkal? Semmi esetre sem, — feleli Bacon. Az erőszak csak nagyobb visszahatást szül a természet részéről, mely az eredeti természetet csak erősíteni, nem pedig gyengíteni képes. Lépjén-e tehát az erőszak helyébe tanítás és szabály? Ezeknek sem lehet kellő eredményük: a tanítások és szabályok csak gyengíthetik az eredeti természet hatásának kellemetlenségét, de magát e hatást ellensúlyozni nem tudják. Mi az tehát, a mit a természettel szembeállíthatunk méltó küzdőfél gyanánt? Egyesegyedül a *szoktatás*, mondja Bacon, képes az emberi természetet megváltoztatni és alávetni. Miben álljon e szoktatás? Mire tartasuk, szorítsuk a nevelendő gyermek lelkét? *Mindig annak az ellenkezőjére, mint a mire természettől hajlik.*³ Miként a görbe botot is úgy teszszük egyenessé, hogy hajlásával ellenkező irányba hajlítjuk, miként hullámörvényből is csak úgy kerülünk ki, ha az áramlattal ellenkező irányban evezünk: — úgy a gyermek lelkét is avval ellenkező irányban kell hajtani, mint a melyre az természeténél fogva hajlandó. (Ezen általános tételnek igen érdekes, specialis természetű variánsát láttuk fentebb, mikor Baconnak az oktatásról való nézeteit ismertettük.)⁴

¹ Essays «Custom and Education» p. 173.

² L. Essays p. 171 és 173.

³ L. «De dignitate etc.» VII. k. III. f. Opera omnia p. 201. Továbbá «Of Nature in Men» Essays p. 172.

⁴ L. fentebb 65. o.

Miképen, minő lépésekben történjék a szoktatás? Kicsiny, könnyű dolgokon kezdjük-e, vagy pedig nehéz feladatokon? Az bizonyos, hogy sok esetben, a mikor azt vesszük észre, hogy az illető természet nagyon csökönös és nehezen idomítható, fokozatosan kell eljárni, de óvakodni kell, különösen elején, nemcsak a szerfelett nehéz feladatoktól, hanem a nagyon is könnyűektől is.¹ A nagyon nehéz feladatokat kerülni kell, mert a középszerű lelket, mely nem bír velök, kétségbeejti a maga ereje iránt; az erős lelket pedig a nagyon is nehéz feladat leküzdése gyakran túlságos önbizalommal tölti el, mely azon reménnyel kecsegteti, hogy ezentúl mindenre képes, a mit akar, — ez pedig végre nembánomságra vezet. Ha ellenben a gyakorlatok nagyon is könnyűek az illetőnek lelki erejéhez képest, nagyon csekély lehet csak a haladás, és igen sok időt veszítünk hiába.

Milyen legyen a szoktatás fáradságos munkájának időbeli lefolyása? Vannak-e a nevelés alatt levő lélekre nézve oly időpontok, a mikor a nevelőnek különös energiát kell kifejteni? S vannak-e talán olyan időpontok is, a mikor a nevelés munkáját szüneteltetni kell és mintegy pihenő órákat engedni a vergődő természetnek? Két időpontot kell a nevelőnek, — úgy véli Bacon,² — első sorban kipuhatolni és különösen felhasználni: *azt az időt ugyanis, a mikor a lélek legjobban disponálva van az illető dologra, melyet tőle megkívánunk, és azt az időt, a mikor a legrosszabbul.* A kedvező időt fel kell használni gyors haladásra, a kedvezőtlenben pedig nagy erővel és szigorúsággal arra kell törekedni, hogy a léleknek ekkor feltűnő egyenetlenségeit, kinövéseit elenyésztessük. Vannak egyáltalában — úgy hiszi Bacon — időpontok, melyekben az emberi lélek tökéletesebb állapotban van, és vannak olyanok, mikor ugyanaz a lélek alacsonyra és rosszra hajlik: Törekednie kell tehát a nevelőnek, hogy ama jó időt támogassa, megszilárdítsa, megrögzítse; a rossz időket pedig tőle telhetőleg kitörölje, kiszakítsa a lélek naptárából. Természetesen itt magának a nevelendő léleknek is segíteni kell a nevelőt. Fogadalmak, ígéretek, lelki gyakorlatok segítségével meg kell szilárdítani magában a jót; megbánás, bűnhődés, új élet megkezdése által ki kell törülni a rosszat. Oly területre lép itt a fegyelmezés, — mondja Bacon, — mely hatalmas a vallás feladatával.

¹ Opera omnia p. 201. — ² I. h.

Meg van engedve, — ajánlja továbbá Bacon,¹ — hogy itt-ott bizonyos kerülő úton jussunk célhoz a nevelés munkájában. Nem szabad mindig az illető nevelő-actust, mely szemünk előtt lebeg, a nevelendő lélek elé egyenesen főczélnak tűzni ki, hanem sokszor arra kell törekednünk, hogy az illető nevelő-munkát mintegy más munka czégére alatt, más munkának mintegy mellékeredménye gyanánt nyerjük. Vele jár ugyanis az emberi természettel, hogy a kényszer és a kemény uralmat gyűlöli.

Egyáltalában, — int Bacon,² — sok mindenféle fontos dolgra kell figyelni a nevelés, illetőleg, mint ő nevezi, a szoktatás gyakorlatában (regimen consuetudinis); a megszokás ugyanis, ha okos és tapasztalt kéz vezeti, igenis lehet, mint mondani szokták, *második természeté*. De ha ügyetlenül és csak ötletszerűen, vagy a véletlennek engedve gyakoroljuk a szoktatás hatalmát, akkor a megszokás könnyen csak *majmává lesz a természetnek*, mely nem tudatosan, életszerűen utánoz, hanem csak torzképet mutat.

Az egész erkölcsi nevelésnek különben nem annyira egyes hibák megszüntetésére vagy egyes erények megszerzésére kell törekednie, mint inkább arra, hogy általános nemes erkölcsi cél kitűzése által bizonyos általános erkölcsi akarattal töltsse el a lelket, mely aztán már magából szüli az egyes erényeket, illetőleg az arra való képességet és hajlandóságot. A szeretetet, a charitást kell a lelkekbe oltani és ez erényből folynak majd a többiek. Ez az egyetlen lelki adomány, melyre nézve ki van zárva a túlzás lehetősége, vagy a mértéktelen használat veszedelme. —

Ennyiből áll körülbelül az, a mi figyelemre méltót Bacon az erkölcsi nevelésre nézve mond. Mielőtt e pontot elhagynók, még csak egy idevágó megjegyzést akarunk említeni, melyet Salamon egyik példabeszédéhez, a «sed cunctis sermonibus, qui dicuntur, ne accomodes aurem tuam» vershez fűz.³ Bacon ugyanis e verssel kapcsolatban attól óvja a nevelőt, hogy ne kapja fel a gyermek minden futólagos, bár esetleg megrovást érdemlő megjegyzését, mert így sokszor fixirozzuk a rosszat, mely különben nyomtalanul elrepült volna. Nem szabad a gyermek lelkiismeretét súlyosabb ok nélkül felizgatni, mert a rossz, ha titokban marad, még jóvá vál-

¹ I. h.

² I. h.

³ «De dignitate et augm. etc.» VIII. könyv. II. fejj. 4. parabola — Opera omnia p. 210.

tozhatik, míg rajtakapva és napfényre jutva, a régi rossz csak új rosszat szül.

* * *

Hátra van még Bacon azon kívánságainak ismertetése, melyeket az oktatás külső szervezésére, az iskolák, egyetemek, és egyéb közmívelődési intézmények létesítésére hangoztat.

A gyermekoktatásra nézve, miként már alkalmunk volt említeni: a collegiumi, azaz a jezsuiták iskoláihoz hasonló intézetekben való közös tanításnak feltétlen híve.¹ Az érvek, melyeket e mellett felhoz, olyanok, melyeket még ma is mindenfelé hallunk erre nézve, jóllehet — véleményem szerint — korántsem e szempontokból kell tekinteni az intézeti, vagyis a közös nevelés szükségességének kérdéseit. Mindenekelőtt azt a mai napság is sokat emlegetett érvet említi fel Bacon, hogy a közös tanítás mellett nagy befolyása van az egyesek előremenetelére az egymás között való versenynek. Továbbá több komoly, bizonyos méltósággal fellépő idősebb emberrel való huzamos együttlét jól hat a gyermekek lelkére. Az ilyen collegiumi tanításra mintaszerűeknek, a maguk nemében tökéleteseknek mondja Bacon a jezsuiták intézeteit, melyeket protestans létére valósággal irigyel tőlük, az ellenséges, a katolikus táborban levőktől, rájuk idézve Agesilausnak Pharnabazusra mondott szavait: «Quum talis sis, utinam noster esses.»²

E feltétlen dicséreten, melylyel Bacon a jezsuitáknak adózik, korántsem kell csodálkoznunk. A külső rendre, a vezetés és fegyelmezés rendszabályainak következetes, egyöntetű keresztülvitelére; az oktatásbeli organisatio teljességére és kidolgozottságára nézve — mindig mintaszerűek voltak a jezsuita-iskolák és e tekintetben mindig előkelő helyük lesz a nevelés történetében. Nagy külső sikerekkel is dicsekedhetnek ez intézetek, a mennyiben majdnem mindig kitünően fegyelmezett és számos nagytanultságú, különösen a szóval és a tollal kitünően bánni tudó embereket producáltak. Mindez vezethette Bacont itéletében, és kora és országa rendezetlen közoktatási viszonyaival szemben méltán mutathatott rá a bizonyos elvek szerint, egyöntetűen, egységes terv szerint vezetett jezsuita-iskolákra, mint a nevelés mintájára. A jezsuita-oktatás belső értékéről, a gondolkodás és erkölcsi felfogásra való hatásáról

¹ L. Opera omnia p. 183 és 11. — ² Opera omnia p. 11.

aligha elmélkedett Bacon, és erre aligha is gondolt dicséretének ismételt leírásakor.

A felsőbb oktatás, a tudósképzés és a tudományok továbbfejlesztése céljait szolgáló collegiumok, iskolák, akademiák emelését is sürgeti Bacon.¹ Egy szép hasonlatában azt mondja² erre nézve: «Mikép a víz, akár ha alászáll az ég harmatából, akár ha felbugyog a föld forrásából, könnyen szertesztét ömlik, ha csak valamely edényben fel nem fogjuk, a melyben összegyűl és fennmarad (e célra találták fel az emberek a vízvezetékeket, a cisternákat, a mesterséges tavakat, melyeket azután még különböző díszítményekkel is körülvettek): úgy a tudás nagybecsű nedűje is, akár isteni inspiratióból, akár pedig az érzéki tapasztalatból ered, csakhamar elveszne és eltűnnék, ha könyvek, hagyományok, értekezletek, és mindenekelőtt külön, e célra szánt biztos helyek nem volnának, minők az iskolák, akademiák, collegiumok, a melyekben nemcsak székhelye van a tudománynak, hanem egyszersmind módja a fejlődésre, gyarapodásra és felhalmozódásra.»

A múzsák ilyen székhelyeit illetőleg különösen négy dologra kell gondolni. Először is megfelelő épületeket kell emelni, azokat elegendő jövedelemmel dotálni, szabadságokkal ellátni és végül a kellő statutumokról és tanulmányrendről gondoskodni.

A tanintézetek mellé nagy könyvtárakat is kíván Bacon, továbbá mindenféle laboratoriumokat, csillagvizsgáló intézeteket a kellő felszerelésekkel, botanikus kerteket stb. Megkívánja továbbá, hogy gondoskodjanak az íróknak újabb, javított, esetleg magyarázatos kiadásairól és egyszersmind bizzanak meg írókat oly egyes tanulmányok feldolgozásával, melyeket eddig még nem műveltek eléggé, illetőleg új tudományterületeken való kutatásokkal.

Hogy a collegiumok tagjainak, illetőleg a tanároknak (lectoroknak) bő javadalmazását sürgeti, az a mondottak után magától értetődik. Egyenesen megköveteli, hogy a tudományokkal foglalkozó tanító és író embereket teljesen felmentsék minden anyagi gond alól, sőt olyan anyagi feltételeket és tiszteletdíjakat teremtsenek, hogy még az elsőrangú tehetségek is beérhessék velök.

Mindennek végrehajtását és gondozását első sorban az ural-

¹ «De dignitate et augm.» II. könyv. Bevezetés «Ad regem suum» Opera omnia p. 37—42.

² Opera omnia p. 38.

kodótól, vagyis, a mi Bacon korában ezzel egyjelentésű, az államtól követeli. E tekintetben is a renaissance embere, mely kor mindig fenhangon követelte az államtól, illetőleg az államfőtől a szellemi szükségletekről való gondoskodást.

* * *

Bacon paedagogiai érdekű nyilatkozatainak az előbbieken megkísérlett összeállítására nem volna teljes, ha néhány szóval meg nem emlékeznénk azon nagy elismerésről, melylyel, a hol csak lehet, a tanítói hivatás jelentőségéről nyilatkozik. Mindig megvédi a tanító, a paedagogus hivatását azon kicsinyítő véleménynyel szemben, melylyel az ő kora (mely e tekintetben nem áll egyedül) a tanító iránt viseltetik. Hangsúlyozza egyik helyen,¹ hogy jóllehet minden korban szerettek a paedagogusokról, azaz a gyermekoktatókról, mint kis zsarnokokról, illetőleg a zsarnokok majmolóiról gúnyolódni, mégis minden korban megújul az a panasz, hogy az állam nem törődik eleget a gyermekneveléssel. Kiemeli továbbá,² hogy ép a zsenge korra tett hatások a legjelentősebbek és ép ezért rendkívül fontos és komoly dolog minden, még a legkicsinyesebbnek látszó apróság is, mely a gyermekek nevelését illeti.

Szóval, a hatalmas kanczellár, a tudásnak új ösvényeket mutató gondolkodó, kellő tisztelettel van azon apró-cseprő, látszólag kicsinyes teendők iránt is, melyeket a gyermekekkel való bánás megkíván, és megköveteli az államtól, az állam fejétől, hogy felkarolja e gyermeknevelés és gyermeknevelők ügyét. —

S evvel befejezzük ama gondolatok bemutatását, melyeket az újabb angol philosophia nagy úttörője, korának e tán leguniversálisabb és legeredetibb elméje paedagogiai kérdésekre nézve produkált. Nem tudom, ép oly meglepők lesznek-e e gondolatok mindenkire nézve, ki esetleg e sorok útján értesül róluk, mint én reám voltak. Bevallom, hogy engem egyes kijelentések valósággal bámulatba ejtettek és egyenesen a genie revelatiójának benyomását tették rám, mely egyes ötletekben évszázadok tudós munkájának eredményeit anticipálja.

De ha tán e gondolatok nem lesznek is oly meglepő hatással e lapok olvasóira, minővel e sorok írójára voltak: annyit minden-

¹ «De dignitate stb.» I. könyv — Opera omnia p. 11.

² U. o.

esetre legyen szabad remélnem, hogy az irodalomtörténeti érdekességet és tanulságot tőlük elvitatni nem lehet. Az a minden-pædagogus emberre okvetetlenül lélekemelő tanulság minden-esetre megvan bennök, hogy Bacon fényes szelleme is egyik például szolgálhat azon már sokszor emlegetett állítás mellett, hogy minden nagy gondolkodó, akárminő térre essék is szellemi tevékenységének súlypontja, -kisebb-nagyobb mértékben pædagogiai dolgokról is elmélkedik, és egyik sem maradt közömbös a műveltségnek nemzedékről-nemzedékre való átadása iránt. Így természetesen az, kinek főgondja volt az emberiség műveltségének új elemekkel való gyarapítása, a műveltségszerzés methodusainak újjal való kiegészítése, a tudomány méltóságának emelése: a «*De dignitate et augmentis scientiarum*» és a «*Novum Organum*» írója, legkevesebbé lehetett közömbös a műveltség átadása, a *traditio lampadis* iránt.

WALDAFFEL JÁNOS.

A GYENGÉBB TEHETSÉGŰ GYERMEKEK ISKOLÁI.*

A művelődés nagy és üdvös befolyással van az emberiség jóllétére, de másrészt az is igaz, hogy a művelődés különféle bajokat is okoz az emberi társadalomnak.

E tétel igazsága nem szorul bizonyításra. Példa az iskola, mely szintén az emberi művelődés teremtménye. Ki akarná kétségbe vonni az iskola áldásait? de az iskolának is vannak hátrányai, hiányai; így pl. hogy esetleg elhanyagolja a test ápolását, vagy hogy az ifjúságnak *egyéniségét* nem veszi kellő módon tekintetbe. Szóval az iskola sem tehet eleget a nevelés minden feladatának. Azonban a művelődésnek, ha üt is sebeket, orvosszerei is vannak e sebek gyógyítására.

A közönséges nyilvános népiskola szükségét már az ó- és a középkorban belátták és állítottak fel ily közintézeteket, de azon gyermekek számára, kik testi vagy szellemi hiányaik miatt eltértek a normális fejlettségű gyermekektől, nem állítottak iskolákat, ezekről nem gondoskodtak. Csak a múlt század végén kezdtek ezen a bajon segíteni, a gyermekek egyéniségét ez irányban is tekintetbe venni. *Havy Balázs* tanár Franciaországban, hazánkban pedig *Beitel Ráfáel* állította fel az első

* Felolvasta a szerző a Magy. Pædagogiai Társaságnak m. é. nov. 18-án tartott rendes havi ülésén.